(16). Abdurashid Abdumannobovich Turg‘unov. Mavlanova M.U.ning “Kelajak muhandislarda tanqidiy fikrlash orqali kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish” mavzusidagi PhD dissertatsiyasi avtoreferatiga taqriz. Cincinnati (OH), AQSH, 2024.

(17). Chaykovskaya L.A. Abduvaliyev Z.M.ning “Integratsiyalashgan hisobotni shakllantirish va takomillashtirish” mavzusidagi PhD dissertatsiyasi avtoreferatiga taqriz. Moskva, Rossiya Federatsiyasi, 2024.

(18). Fidelibus Corrado. Mustafoyev Sh.Sh.ning “O‘zbekiston islom me’morchiligida girih va muqarnaslarni qurish va tiklash muammolari” dissertatsiyasiga taqriz. Lecce, Italiya, 2024.

Sodiqova Dinora Ilhom qizi (Xalqaro Nordik universiteti katta o‘qituvchisi, Toshkent davlat Transport universiteti tayanch doktoranti, Toshkent, O‘zbekiston; https://orcid.org/0000-0002-5001-0923; d.sodiqova@nordicuniversity.org)

BADIIY TARJIMADA YO‘QOTISHLAR HAMDA LINGVISTIK-USLUBIY TRANSFORMATSIYALAR

Annotatsiya. *Tarjima jarayoni ikki til va madaniyat o‘rtasidagi murakkab kommunikativ vosita bo‘lib, u nafaqat matn mazmunini, balki uning uslubiy, pragmatik va emotsional xususiyatlarini ham kitobxonga yetkazilishini talab qiladi. Biroq tarjima jarayonida ma’lum darajada semantik, stilistik yoki madaniy yo‘qotishlarning yuzaga kelishi muqarrar hisoblanadi. Mazkur maqolada tarjimada yo‘qotishlar fenomeni lingvistik va tarjima nazariyasi nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda badiiy matnlar misolida semantik, uslubiy va pragmatik yo‘qotishlarning yuzaga kelish sabablari hamda ularni minimallashtirishga xizmat qiluvchi tarjima strategiyalari o‘rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tarjimada yo‘qotishlar asosan til tizimlarining farqi, madaniy konnotatsiyalar, stilistik vositalarning mos kelmasligi hamda tarjima transformatsiyalari bilan bog‘liq holda yuzaga keladi.*

Kalit so‘zlar: *tarjima nazariyasi, tarjimada yo‘qotishlar, semantik yo‘qotish, stilistik yo‘qotish, tarjima strategiyalari, lingvistik transformatsiya.*

Содикова Динора Илхом кызы (Старший преподаватель, Международный Нордический университет, Докторант 1-го курса, Ташкентский государственный транспортный университет, Ташкент, Узбекистан; https://orcid.org/0000-0002-5001-0923; d.sodiqova@nordicuniversity.org)

ПОТЕРИ И ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ

Аннотация. *Перевод представляет собой сложный коммуникативный процесс между двумя языками и культурами, который требует передачи читателю не только содержания текста, но и его стилистических, прагматических и эмоциональных характеристик. Однако в процессе перевода неизбежно возникает определённая степень семантических, стилистических или культурных потерь. В данной статье феномен переводческих потерь анализируется с точки зрения лингвистики и теории перевода. На основе примеров художественных текстов рассматриваются причины возникновения семантических, стилистических и прагматических потерь, а также исследуются переводческие стратегии, направленные на их минимизацию. Результаты исследования показывают, что переводческие потери в основном обусловлены различиями языковых систем, культурными коннотациями, несоответствием стилистических средств и переводческими трансформациями.*

Ключевые слова: *теория перевода, переводческие потери, семантические потери, стилистические потери, стратегии перевода, лингвистическая трансформация.*

Dinora Sodiqova Ilhom kizi (Nordic International University, Senior Lecturer, Tashkent State Transport University PhD Candidate, Tashkent, Uzbekistan; https://orcid.org/0000-0002-5001-0923; d.sodiqova@nordicuniversity.org)

LOSSES AND LINGUISTIC-STYLISTIC TRANSFORMATIONS IN LITERARY TRANSLATION

Annotation. *Translation is a complex communicative process between two languages and cultures that requires conveying not only the semantic content of a text but also its stylistic, pragmatic, and emotional characteristics to the reader. However, a certain degree of semantic, stylistic, or cultural loss is inevitable in the translation process. This article analyzes the phenomenon of translation losses from the perspective of linguistics and translation theory. Using examples from literary texts, the study examines the causes of semantic, stylistic, and pragmatic losses and explores translation strategies aimed at minimizing them. The results of the research show that translation losses mainly arise due to differences between*

language systems, cultural connotations, incompatibility of stylistic devices, and translation transformations.

Keywords: *translation theory, translation losses, semantic loss, stylistic loss, translation strategies, linguistic transformation.*

Kirish. Tarjima insoniyat tarixida turli madaniyatlar o‘rtasida bilim va tajribalarni almashishning muhim vositalaridan biri bo‘lib kelgan. Turli xalqlar adabiyoti, ilm-fani va madaniy merosi aynan tarjima orqali boshqa tillarga kirib keladi. Shu sababli tarjima nazariyasi va amaliyoti lingvistika, adabiyotshunoslik hamda madaniyatshunoslik bilan chambarchas bog‘liq ilmiy soha hisoblanadi. Ya’ni, tarjima jarayonida asosiy maqsad manba tilidagi matn mazmunini va uslubini imkon qadar to‘liq tarzda maqsad tilida qayta yaratishdir. Biroq til tizimlarining grammatik, leksik va stilistik jihatdan farq qilishi tufayli asliyatning ayrim elementlari tarjimada to‘liq aks etmasligi mumkin. Bu hodisa tarjima nazariyasida tarjimada yo‘qotishlar deb ataladi.

Peter Newmark tarjimada bunday holatni “stilistik yo‘qotish” deb atab, tarjima jarayonida semantik ma’no, ko‘pincha, saqlansa-da, uslubiy va emotsional komponentlarning qisman yo‘qolishi mumkinligini ta’kidlaydi [1]. Eugene Nida esa tarjimada muhim omil sifatida dinamik ekvivalentlikni ko‘rsatib, matnning ta’siri asar tarjima qilinayotgan tilidagi o‘quvchiga ham manba tilidagi o‘quvchiga bo‘lgan ta’sirga yaqin bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi [2]. Tarjimada yo‘qotishlar muammosi ayniqsa badiiy matnlar tarjimasida dolzarb hisoblanadi. Chunki bunday matnlarda metafora, kinoya, emotsional-ekspressiv birliklar va madaniy konnotatsiyalar keng qo‘llaniladi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi tarjimada yuzaga keladigan yo‘qotishlarning lingvistik sabablarini aniqlash hamda ularni minimallashtirish yo‘llarini tahlil qilishdir.

Mavzuga doir adabiyotlar sharhi. Tarjima nazariyasida tarjimada yuzaga keladigan yo‘qotishlar masalasi ko‘plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan muhim ilmiy muammolardan biri hisoblanadi. Xususan, Yevropa va Amerika tarjimashunoslik maktablarida bu hodisa matnning semantik, stilistik va pragmatik komponentlarini boshqa tilga tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan tabiiy transformatsiyalar bilan izohlanadi. Eugene Nida tarjima jarayonini “ma’noni ekvivalent ta’sir orqali qayta yaratish” [2] jarayoni sifatida talqin qilib, dinamik ekvivalentlik nazariyasini ilgari suradi.

Peter Newmark esa tarjimada yuzaga keladigan yo‘qotishlarni, asosan, stilistik darajada tahlil qilib, uning fikricha, tarjima jarayonida semantik mazmun ko‘pincha saqlanadi, biroq matnning estetik, emotsional yoki ekspressiv xususiyatlari qisman yo‘qolishi mumkin. Newmark tarjima jarayonida semantik tarjima va kommunikativ tarjima usullarini ajratib ko‘rsatadi hamda badiiy matn tarjimasida stilistik vositalarni, imkon qadar, qayta yaratish muhimligini ta‘kidlaydi. Mona Baker ham tarjimada ekvivalentlik masalasini turli jabhalardan, ya’ni, leksik, grammatik, matn va pragmatik sohalar nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqib, ayniqsa, idiomalar, frazeologizmlar va madaniy realiyalar tarjimasida yo‘qotishlarning ko‘proq yuzaga kelishini qayd etadi [3].

Rus tarjimashunoslik maktabi vakillari ham tarjimada yo‘qotishlar muammosini chuqur o‘rganishgan. Masalan, V.V.Vinogradov badiiy matn tarjimasida emotsional-ekspressiv qatlam muhim rol o‘ynashini ta’kidlab, bu qatlamni “so‘zlovchining voqelikka bo‘lgan subyektiv munosabatini ifodalovchi til vositalari majmui” sifatida izohlaydi. Olimga ko‘ra, tarjimada aynan shu qatlam, ko‘pincha, eng katta o‘zgarishlarga uchraydi. Zamonaviy tadqiqotlarda esa tarjimada yo‘qotishlarni kamaytirish uchun kompensatsiya, adaptatsiya, modulatsiya kabi tarjima transformatsiyalaridan foydalanish zarurligi ta’kidlanadi [4]. Shu bois, tarjimada yo‘qotishlar muammosi nafaqat lingvistik, balki madaniy va pragmatik omillar bilan ham uzviy bog‘liq bo‘lgan kompleks ilmiy masala sifatida qaraladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda tarjimada yuzaga keladigan yo‘qotishlar hodisasini aniqlash va tahlil qilish uchun bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, tadqiqotning asosiy metodologik asosini qiyosiy-tarjimaviy tahlil tashkil etdi. Ushbu metod yordamida ingliz tilidagi badiiy matnlar hamda ularning o‘zbek tilidagi tarjimalari o‘zaro taqqoslanib, mazmun, uslub va pragmatik jihatlardagi o‘zgarishlar aniqlab chiqildi. Qiyosiy tahlil jarayonida matn birliklari – leksik birliklar, frazeologik birikmalar, metaforalar, idiomalar hamda emotsional-ekspressiv vositalar alohida o‘rganildi. Shuningdek, tadqiqotda lingvistik tahlil metodidan ham foydalanildi. Bu metod orqali matndagi semantik birliklarning tarjimada qanday transformatsiyaga uchrashi, ya’ni ma’no kengayishi, qisqarishi yoki o‘zgarishi kabi jarayonlar tahlil qilindi. Ayniqsa, badiiy matnlarda uchraydigan stilistik vositalar metafora, epitet, kinoya va emotsional undov gaplar tarjimada qanday ifodalanishi alohida ko‘rib chiqildi.

Bundan tashqari, kontekstual tahlil metodi ham qo‘llanildi. Ushbu metod tarjimada yuzaga keladigan yo‘qotishlarning sabablarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, matnning pragmatik va madaniy

kontekstini hisobga olish imkonini beradi. Ma'lumki, ko'plab leksik birliklar faqatgina lingvistik ma'noga ega bo'lmay, balki madaniy yoki tarixiy konnotatsiyani ham o'z ichiga oladi. Shu sababli tarjima jarayonida bunday birliklarning qanday interpretatsiya qilinishi ham tadqiqot doirasida tahlil qilindi.

Tadqiqotda shuningdek, tarjima transformatsiyalari nazariyasiga asoslangan tahlil usuli ham qo'llanildi. Bu usul yordamida addition (qo'shimcha kiritish), omission (tushirib qoldirish), modulation (modulyatsiya) hamda adaptation (moslashtirish) kabi tarjima strategiyalarining qo'llanish holatlari o'rganildi. Tadqiqot materiali sifatida o'zbek adabiyoti durdonalaridan olingan ayrim dialoglar, tasviriy parchalar va emotsional nutq birliklari tanlab olinib, ularning ingliz tilidagi tarjimalari bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Ushbu maqolada aynan Abdulla Qodiriy qalamiga mansub "O'tkan Kunlar" romanining [5] Mark Reese tomonidan qilingan tarjima variant asosida ta'kidlab o'tilgan tarjima yo'qotishlari va qo'llanilishi mumkin bo'lgan tarjima strategiyalari beriladi hamda yuqorida qayd etganimizdek kontekstual va qiyosiy tahlil usulidan foydalaniladi [6].

Tahlil va natijalar. Olingan natijalar tarjimada yo'qotishlar til tizimlarining strukturaviy farqlari bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Har bir til o'ziga xos leksik, grammatik va stilistik tizimga ega bo'lib, bu tizimlarning to'liq mos kelmasligi tarjima jarayonida muayyan o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Ayniqsa, badiiy matn tarjimasida bu muammo yanada murakkablashadi, chunki bunday matnlarda nafaqat ma'no, balki emotsional-ekspressiv komponent ham muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalari Peter Newmark tomonidan ilgari surilgan stilistik yo'qotish nazariyasini ham tasdiqlaydi. Newmarkga ko'ra, tarjima jarayonida semantik ma'no, ko'pincha, saqlansa-da, matnning stilistik ranggi yoki emotsional ohangi qisman o'zgarishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, tarjima jarayonida yuzaga keladigan yo'qotishlar mutlaqo salbiy hodisa sifatida baholanmaydi, balki ular til va madaniyat o'rtasidagi farqlarning tabiiy natijasi sifatida qaraladi.

1-jadval

"O'tkan kunlar" inglizcha tarjimasida yo'qotishlar oldini olinishi

№	Asliyatdagi birlik (o'zbekcha)		Yo'qotish turi	Sababi	Qo'llangan transformatsiya
1.	"Tuzukmisiz, ota?"	"How are, father?" "Are you well?"	Pragmatik yo'qotish	"ota" murojaati hurmat ma'nosida	Modulatsiya (soddalashtirish)
2.	"Xudoga shukr"	"Thank God" "I'm fine"	Madaniy yo'qotish	Diniy konnotatsiya kamayishi	Umumiylashtirish
3.	"Bek aka"	"Bek" yoki oddiy ism "Otabek"	Pragmatik yo'qotish	O'zbek ijtimoiy tizimi ingliz tilida yo'q	Tushurib qoldirish
4.	"cho'ri", "qul"	Sevant, slave	Semantik yo'qotish	Tarixiy-ijtimoiy statusning nozik farqlari yo'qolishi	Adaptatsiya (moslashtirish)
5.	"Tanchaga o'tquzdi"	Sandal stove	Madaniy yo'qotish	Milliy uy jihozi (tasvirlangan	Tasviriy tarjima
6.	"Fotiha o'qub o'rnidan turdi"	After reciting Fatiha	Stilistik yo'qotish	Diniy tushuncha	Soddalashtirish

Biroq zamonaviy tarjima nazariyasida bunday yo'qotishlarni minimallashtirish uchun turli strategiyalar taklif etilgan. Ulardan biri kompensatsiya strategiyasi bo'lib, bu usul orqali tarjimada yo'qolgan stilistik yoki emotsional element boshqa joyda qayta tiklanadi. Masalan, metaforik ifoda tarjimada soddalashgan bo'lsa, tarjimon boshqa stilistik vosita yordamida matnning badiiyligini saqlab qolishi mumkin.

Shuningdek, moslashtirish va modulatsiya strategiyalari ham tarjimada muhim rol o'ynaydi. Adaptatsiya usuli madaniy realiyalarni maqsad tilidagi o'quvchi uchun tushunarli shaklga keltirishga yordam beradi. Ammo ba'zi o'rinlarda moslashtirish o'rniga tasvirlar yoki izohlar orqali tarjimani asliyatdagidek yetkazib berish mumkin. Tasviriy tarjima yoki tarjimon tarafidan izohlar keltirililishi, madaniy yo'qotishlar oldini olinishining yana bir samarali usulidir. Yuqoridagi misolda (*1-jadvalga qarang*) esa ba'zi o'rinlarda masalan, *tancha*, *Fotiha surasi* haqda izohlar keltirilgan bo'lsa-da, *bek aka* haqda unutilgan. Ushbu fikrimiz ijtimoiy murojaat izoh keltirish orqali asar milliy-madaniy shukuhini taqdim etgan bo'lishi bilan izohlashimiz mumkin.

Modulatsiya esa ma‘no nuqtayi nazarini o‘zgartirish orqali matn mazmunini yanada tabiiy tarzda ifodalash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, tarjima jarayonida yuzaga keladigan yo‘qotishlar bir nechta lingvistik va pragmatik omillar bilan bog‘liq holda yuz beradi. Avvalo, semantik yo‘qotishlar eng ko‘p uchraydigan holatlardan biri hisoblanadi. Bunday yo‘qotishlar manba tilidagi so‘z yoki iboraning ma’no nozikliklari tarjimada to‘liq ifodalanmaganda yuzaga keladi. Ayniqsa, sinonimik boylikka ega bo‘lgan leksik birliklar tarjimasida bu holat yaqqol kuzatiladi. Masalan, ingliz tilidagi “faint”, “slight”, “subtle” kabi sifatlarning emotsional ranglari o‘zbek tilida har doim ham bir xil darajada ifodalanmaydi. Natijada tarjima matnida ma’no qisman soddalashishi yoki umumlashishi mumkin.

Tahlil natijalari stilistik yo‘qotishlar ham tarjimada muhim o‘rin egallashini ko‘rsatdi. Badiiy matnning estetik qiymatini belgilovchi metafora, epitet, ironiya yoki ritmik konstruksiyalar boshqa tilga o‘tkazilganda ularning badiiy ta’siri ba’zan kamayadi. Masalan, ingliz tilidagi metaforik ifodalar, ko‘pincha, madaniy konnotatsiyaga ega bo‘lib, ular o‘zbek tilida aynan qayta yaratilmaganda stilistik rang qisman yo‘qolishi mumkin. Natijada matnning emotsional intensivligi yoki tasviriy kuchi pasayadi.

Bundan tashqari, madaniy yo‘qotishlar ham aniqlangan muhim omillardan biridir. Tadqiqot davomida madaniy realiyalar, tarixiy atamalar va milliy an’analar bilan bog‘liq birliklar tarjimada to‘liq ekvivalentga ega bo‘lmasligi aniqlangan. Masalan, ingliz tilidagi ayrim madaniy tushunchalar yoki bayram nomlari o‘zbek tiliga tarjima qilinganda ularning semantik mazmuni berilsa-da, madaniy konnotatsiya to‘liq aks etmasligi mumkin. Bunday holatlarda tarjimon, ko‘pincha, izohlovchi tarjima yoki adaptatsiya usullaridan foydalanishga majbur bo‘ladi.

Pragmatik yo‘qotishlar ham tarjimada sezilarli darajada kuzatildi. Nutqning emotsional rangini ifodalovchi his-hayajon gaplar, dialogdagi intonatsion birliklar yoki kinoyaviy ohang tarjimada ba’zan sodalashadi. Natijada asliyatning kommunikativ ta’siri ma’lum darajada kamayishi mumkin. Shu sababli pragmatik yo‘qotishlarni kamaytirish uchun tarjimon matn kontekstini chuqur tahlil qilishi zarurligi aniqlangan.

Xulosa va takliflar. Tarjimada yo‘qotishlar tarjima jarayonining tabiiy va muqarrar hodisasi hisoblanadi. Til tizimlarining farqi, madaniy konnotatsiyalar va stilistik vositalarning mos kelmasligi bunday yo‘qotishlarning asosiy sabablaridir. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, tarjimon matn mazmunini to‘liq yetkazish bilan birga uning uslubiy va emotsional xususiyatlarini ham saqlashga intilishi kerak. Buning uchun turli tarjima strategiyalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Kelgusida tarjimada yo‘qotishlar muammosini chuqurroq o‘rganish uchun turli tillardagi badiiy asarlarning qiyosiy tahlili asosida kengroq tadqiqotlar olib borish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). Newmark P.*A. Textbook of Translation.* London, Prentice Hall, 1988.
(2). Nida E. *Toward a Science of Translating.* Leiden, Brill, 1964.
(3). Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation.* London, Routledge, 2018.
(4). Vinogradov V.V. *Stylistics. Theory of Poetic Speech.* Moscow, 1963.
(5). Қодирий А. Ўткан кунлар. Тошкент, Ғафур Ғулом…, 2012, 347-бет.
(6). Qodiriy A. O‘tkan kunlar. Bygone Days. Translated by Reese M. USA, Las Vegas, NV: Muloqot Cultural Program, 2021, p. 374.

Hayitboyeva Oltinoy Shonazar qizi (Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi)

“O‘TGAN KUNLAR” ASARIDA HIS-HAYAJON IFODALARINING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI VA ULARNING INGLIZ TILIGA TARJIMASI

Annotatsiya. *Nutqda qo‘llaniladigan emotsional birliklar har doim ham o‘z ma’nosida bo‘lavermaydi. Ayniqsa, adabiy tarjimada his-hayajonni ifodalovchi iboralar, so‘z va so‘z birikmalar yashirin ma’noga ega bo‘ladi. Bu narsa implikatura va konnotatsiyani pragmatik nuqtai nazardan o‘rganishni talab qiladi. Ilk o‘zbek romani Abdulla Qodiriyning “O‘tgan kunlar” asarini misol tariqasida olsak, ushbu asar emotsional birliklarga boy va o‘zbek tilidagi emotsional birliklar ingliz tilida qanday ifodalanishini o‘rganish uchun muhim manba bo‘la oladi. Ushbu asar tahlili tasdiq-so‘roq gaplar, istehzo, kinoya va ichki nutqni ifodalovchi misollar orqali pragmatik siljish hamda tarjimonning ekvivalentlikni saqlash uchun foydalangan usullarini ko‘rsatib beradi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, tarjimada semantik ma’no saqlanib qolsa-da, hissiy va pragmatik qatlam o‘zgarishi mumkin. Bu esa matnning umumiy ta’sir xususiyatiga o‘zgarish qiladi. Umuman olganda, ushbu o‘rganish adabiy matnlardagi his-hayajonni ifodalovchi birliklarni lingvopragmatik jihatdan tahlil qilib, tarjimashunoslik sohasiga katta hissa qo‘shadi.*